

Ефективність судового захисту **VS**
обмеження позивача у шляхах досягнення
бажаного відновлення прав

Суддя Східного апеляційного господарського суду Попков Д.О.

**Що я можу знати?
Що я повинен робити?
На що я смію сподіватися?**

Іммануїл Кант

а може потім
змінити спосіб
виконання
рішення

належний чи
правомірний
спосіб

право на
судовий
захист

диспозитивність
або суд сам
розтлумачить
мету

ефективний
спосіб

процесуальна
економія

належність способу судового захисту співвідноситься з питанням «Чи існує у праві такий спосіб судового захисту, і якщо «так», то чи є підстави для його застосування?» та має на меті з'ясування принципової можливості його застосування у спірних правовідносинах

обраний позивачем спосіб захисту порушеного права є належним, якщо враховує зміст порушеного права, характер його порушення, наслідки, які спричинило порушення, правову мету, якої прагне позивач

п.110 постанови ВП ВС від 13.02.2024 у справі № 910/2592/19

спосіб судового захисту є правомірним, якщо відповідає правовій природі відносин, що виникли між сторонами спору, тобто відповідає праву

*п.89 постанови ВП ВС від 03.09.2025 у справі № 911/906/23,
п.129 постанови ВП ВС від 04.03.2026 у справі № 922/264/24*

**п.125 постанови ВП
ВС від 22.01.2025 у
справі № 446/478/19**

належний спосіб судового захисту

правомірний спосіб судового захисту

належний

ефективний

належний

ефективний

належний

ефективний

110. Якщо обраний позивачем спосіб захисту порушеного права враховує зміст порушеного права, характер його порушення, наслідки, які спричинило порушення, правову мету, якої прагне позивач, обставини, наслідки порушення, такий **спосіб захисту відповідає властивості (критерію) належності**.

111. **Іншою не менш важливою, окрім належності, є така властивість (критерій) способу захисту порушених прав та інтересів, як ефективність** можливість за наслідком застосування засобу захисту відновлення, наскільки це можливо, порушених прав та інтересів позивача.

Постанова ВП ВС від 13.02.2024 у справі №910/2592/19

89. Застосований судом спосіб захисту **має бути правомірним** - таким, що відповідає правовій природі відносин, що виникли між сторонами спору, тобто відповідати праву; **тоді як ефективність** характеризує спосіб захисту відповідно до критерію його дієвості у відновленні порушеного права та інтересу

Постанова ВП ВС від 03.09.2025 у справі №911/906/23

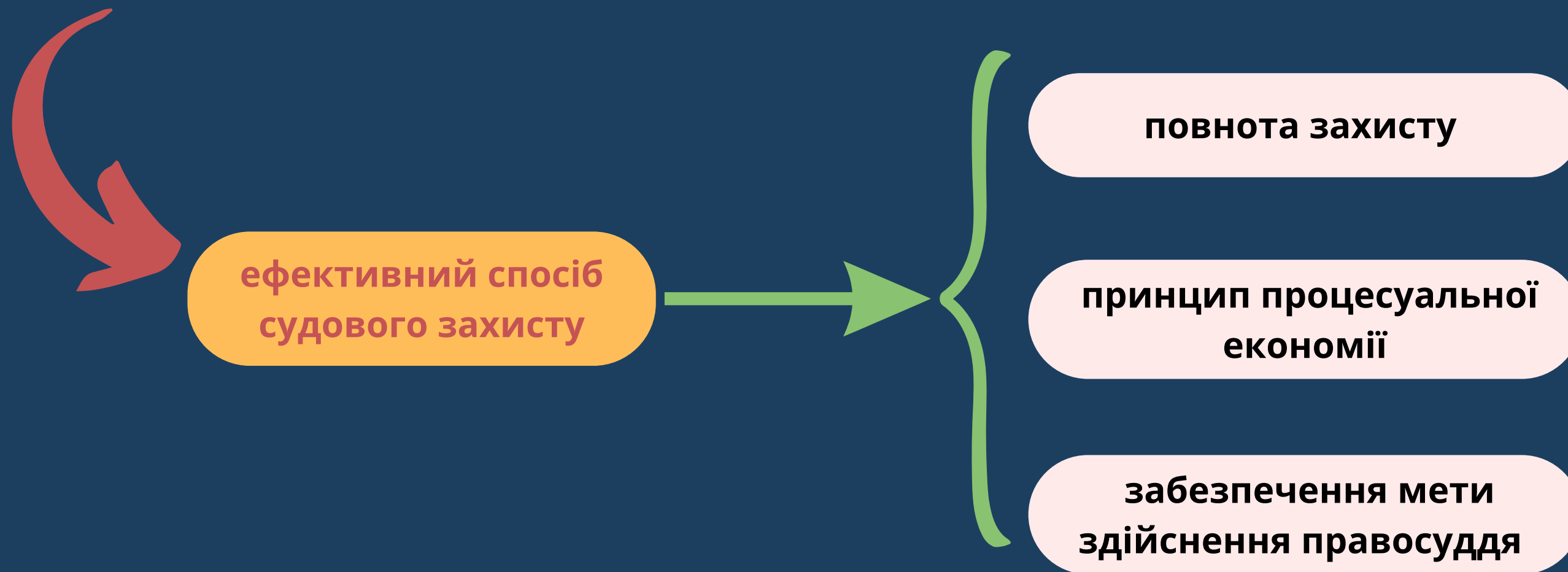
128. Велика Палата Верховного Суду неодноразово звертала увагу на те, що застосування конкретного способу захисту цивільного права залежить як від змісту права чи інтересу, за захистом якого звернулася особа, так і від характеру його порушення, невизнання або оспорення. Такі право чи інтерес мають бути захищені судом **у спосіб, який є правомірним та ефективним**, тобто таким, що відповідає змісту відповідного права чи інтересу, характеру його порушення, невизнання або оспорення та спричиненим цими діями наслідкам. Подібні висновки сформульовані, зокрема, у постановах Великої Палати Верховного Суду від 05 червня 2018 року у справі № 338/180/17, від 22 лютого 2022 року у справі № 761/36873/18.

129. Застосований судом спосіб захисту має бути **правомірним** - таким, що відповідає правовій природі відносин, що виникли між сторонами спору, тобто відповідати праву; **тоді як ефективність** характеризує спосіб захисту відповідно до критерію його дієвості у відновленні порушеного права та інтересу.

Постанова ВП ВС від 04.03.2026 у справі №922/264/24

8.40. Велика Палата Верховного Суду зауважує, що в кінцевому результаті **ефективний спосіб захисту прав повинен забезпечити поновлення порушеного права, а в разі неможливості такого поновлення - гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування, тобто такий захист повинен бути повним та забезпечувати таким чином мету здійснення правосуддя та принцип процесуальної економії** (забезпечити відсутність необхідності звернення до суду для вжиття додаткових засобів захисту)(пункт 145 рішення ЄСПЛ від 15 листопада 1996 року у справі «Чахал проти Об`єднаного Королівства» (Chahal v. the United Kingdom, заява № 22414/93) та пункт 75 рішення ЄСПЛ від 05 квітня 2005 року у справі «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02)).

Постанова ВП ВС від від 25.01.2022 у справі №143/591/20

«Чи може в існуючому правопорядку застосування такого способу захисту за встановлених обставин поновити конкретне порушене право чи компенсувати порушення?»

показник ступеню повноти задоволення позивача

**легітимна мета звернення до суду =
мета здійснення правосуддя**

досягнення стану, що передував порушенню права

компенсація порушеного (втраченого) права

Хто має вирішувати та які наслідки вирішення питань про «належність» і «ефективність» способу судового захисту

предмет позову - це певна матеріально-правова вимога позивача до відповідача, стосовно якої **позивач просить** прийняти судове рішення, яка **опосередковується** відповідним **способом захисту прав або інтересів**
п.81 постанови ВП ВС від 04.12.2019 у справі №917/1739/17

за змістом ст.ст.4, 14 та 162 ГПК саме позивач управнений обирати (визначати та формулювати) бажані до застосування способи судового захисту своїх прав чи інтересів

оцінка **“належності”** судом обраного способу судового захисту

чи передбачений такий спосіб у праві (законі чи договорі) вирішується за принципом **«суд знає закон»**

можливість його застосування у конкретних відносинах охоплюється **висновком про доведеність (недоведеність) доказово тих підстав позову, які передбачені у якості умови застосування способу**

Що каже ЄСПЛ ?

Ефективність способу правового захисту для цілей ст. 13 **не залежить від упевненості у сприятливому результаті** для заявника («Хілал проти Сполученого Королівства», 2001, § 78). Словосполучення «засіб правового захисту» в контексті статті 13 **означає не засіб правового захисту, який має бути успішним, а просто доступний засіб правового захисту** перед органом, уповноваженим розглядати скаргу по суті («К. проти Сполученого Королівства» (C. v. the United Kingdom), постанова Комісії, 1983). Стаття 13 **гарантує наявність засобу правового захисту, але не гарантує успішного результату** («Р. проти Сполученого Королівства» (R. v. the United Kingdom), постанова Комісії, 1984).

Сукупність засобів правового захисту, передбачених національним законодавством, **може відповідати вимогам статті 13, навіть якщо жоден із засобів правового захисту сам по собі не може їх повністю задовольнити** (Silver and Others v. the United Kingdom, 1983, § 113 (c); Leander v. Sweden, 1987, § 77 (c); Chahal v. the United Kingdom, 1996, § 145; Kudła v. Poland [ВП], 2000, § 157; De Souza Ribeiro v. France [ВП], 2012, § 79).

Проблема **ототожнення** і розмежування «належності» та «ефективності»

«...Для такого витребування не потрібно заявляти вимоги про визнання незаконними та недійсними рішень органів державної влади чи місцевого самоврядування, рішень, записів про державну реєстрацію права власності на нерухоме майно за незаконним володільцем, самої державної реєстрації цього права, договорів, інших правочинів щодо спірного майна, у тому числі документів (свідоцтв, державних актів тощо), що посвідчують відповідне право. **Такі вимоги є неналежними, зокрема неефективними**, способами захисту права власника. Їхнє задоволення не відновить володіння позивачем його майном...»

п.82 постанови ВП ВС від 22.01.2025 у справі №446/478/19

Наслідком такого явного чи неявного ототожнення є **«об'єктивізація» суб'єктивної сфери відчуття повноти задоволення позивача** - вона стала предметом судової оцінки та судження

«привласнення» судом права вимірювати ступінь відчуття задоволеності позивачем від наслідків застосування конкретного способу захисту, який той обрав, та у залежності від результатів «вимірювання» надавати або відмовляти у наданні захисту права.

поява усталеного правила: «обрання неефективного способу судового захисту є підставою для відмови у позові»

п.4 ч.3 ст.162 ГПК: "зміст позовних вимог: **спосіб (способи)** захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший **спосіб (способи)** захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні..."

ч.1 ст.2 ГПК: "Завданням господарського судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне **вирішення судом спорів**, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності, та **розгляд інших справ**, віднесених до юрисдикції господарського суду, з **метою ефективного захисту** порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, держави."

кожен конкретний спосіб судового захисту є належним і може бути ефективним для захисту певного права чи інтересу = захист одного права/інтересу забезпечується одним способом

ефективний захист одного права чи інтересу може бути забезпечений лише застосуванням кількох способів одночасно = кожен з таких способів окремо сам по собі не забезпечує повноти відновлення чи компенсації

Чи може бути належний спосіб судового захисту неефективним?

Приклад 1

Позивач-продавець, який своєчасно поставив якісний товар, та не отримав за нього оплати у встановлений строк, за змістом приписів ч.1 ст.655 та ч.2 ст.692 ЦК має суб'єктивне право на отримання оплати

стягнення вартості поставленого товару

стягнення 3% річний та інфляційної індексації за період прострочення оплати

стягнення неустойки

Задоволення позовних вимог лише щодо стягнення "нарахувань" **безпосередньо** не вирішує питання заборгованості

Можливість сплати відповідачем разом із стягнутими судом «нарахуваннями» також і **суми самої заборгованості** (у тому числі, з міркувань стимулюючого впливу таких нарахувань і бажання їх уникнути у майбутньому) **має характер вірогідності**, «спрацювання» чи «не спрацювання» якої впливатиме на потребу у повторному зверненні до суду

Чи може суд розцінити позовні вимоги про стягнення "нарахувань" без вимоги про стягнення заборгованості неефективним способом і відмовити у такому позові?

Приклад 2

Позивач-покупець який повністю і своєчасно здійснив попередню оплату товару, не отримав такого товару від постачальника, за змістом ст.693 ЦК має право **АЛЬТЕРНАТИВНО!**:

вимагати повернення
попередньої оплати

обирає позивач **на власний
розсуд**
*п.83 постанови ВП ВС від
18.02.2026 у справі №911/969/24.*

вимагати передачі товару

на стадії виконання
рішення виявилась
відсутність коштів у
боржника

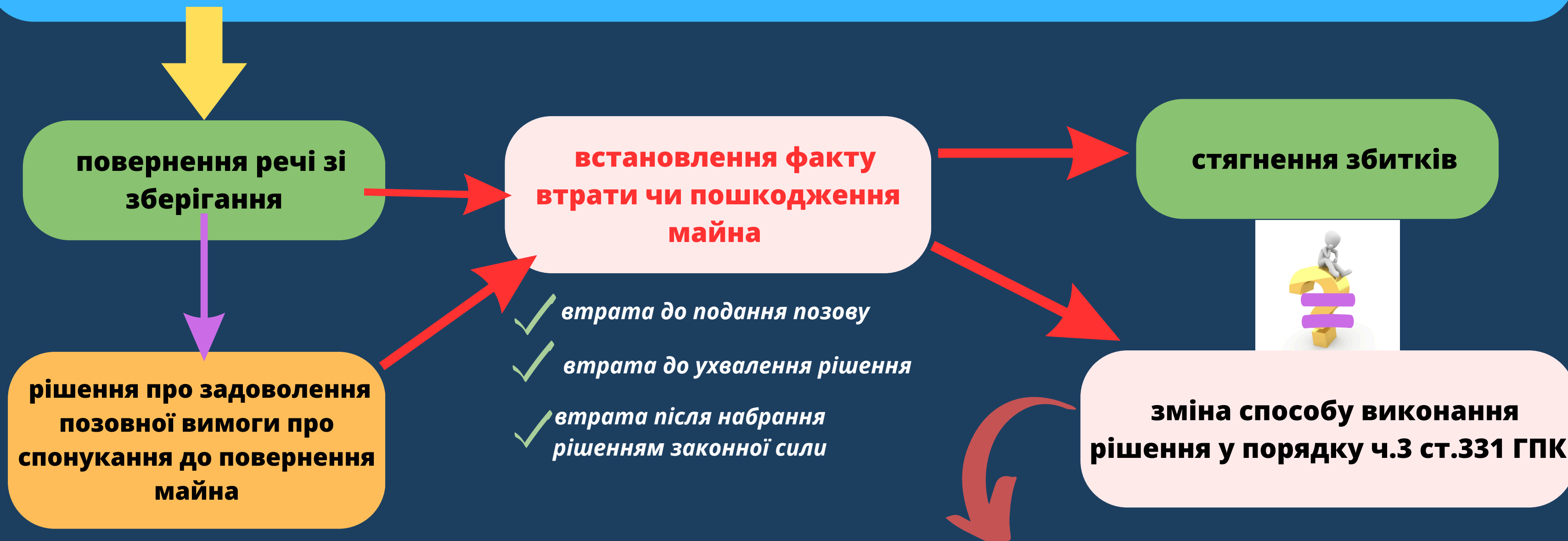
ч.1 ст.2 ГПК та ст.13 ЄКПЛ, якщо їх розуміти у якості
правової підстави для права суду "втручатися" в
оцінку ефективності обраного способу захисту, **не
містять жодних вказівок про незастосовність у
випадку існування альтернативних способів
захисту**

на стадії виконання рішення
виявилась відсутність товару
у боржника

*Чи є обраний і застосований спосіб судового захисту неефективним, якщо
можливість задоволення вимог може бути встановлено тільки на етапі
примусового виконання?*

Приклад 3

Позивач-поклаждавець хоче повернути власне майно зі зберігання і за змістом ст.ст.949-951 ЦК може захищати своє суб'єктивне право на повернення майна **лише за допомогою послідовності вимог**

Чи може бути застосовано зміну способу виконання рішення, якщо під час його ухвалення через неявку Відповідача не встановлювалися обставини, передбачені ч.ч.2, 3 ст.950 ЦК, а на етапі виконання боржник на них посилається?

Приклад 3 (продовження)

Стаття 1213. Повернення в натурі безпідставно набутого майна

1. Набувач **зобов'язаний повернути** потерпілому безпідставно **набуте майно в натурі**.
2. **У разі неможливості повернути** в натурі потерпілому безпідставно набуте майно відшкодовується його вартість, яка визначається на момент розгляду судом справи про повернення майна.

У п.п.120-124 постанови від 25.09.2024 у справі №201/9127/21 ВП ВС сформулювала підхід:

✓ трансформація «натуральної» вимоги з повернення майна на стягнення грошового еквіваленту **через обставини, які виникли після ухвалення рішення про витребування такого майна**, не є зміною способу судового захисту;

А якщо обставини мали місце до ухвалення рішення, але не були відомі позивачу та суду?

✓ така трансформація може бути запроваджена за допомогою механізму зміни способу виконання судового рішення;

✓ якщо позивачеві було відмовлено у задоволенні заяви про зміну способу виконання первісного рішення про витребування майна, то **подальше подання ним нового позову про відшкодування вартості безпідставно збереженого майна** у зв'язку з неможливістю його повернення в натурі є єдиним можливим передбаченим законом способом відновлення його порушених прав

Приклад 4

«Визнання правочину недійсним не з метою домогтися відновлення власного порушеного права (та/або інтересу) у спосіб реституції, що застосовується між сторонами такого правочину, а з метою створити підстави для подальшого звернення з іншим позовом або преюдиційну обставину чи доказ для іншого судового провадження суперечать завданням господарського (цивільного) судочинства, наведеним у частині першій статті 2 ГПК України (частині першій статті 2 ЦПК України)»

п.5.29.постанови ВП ВС від 21.02.2022 у справі № 908/976/19

«Позовна вимога про визнання недійсним договору є належним способом захисту, який передбачено законом. Разом із тим позовна вимога про визнання виконаного/частково виконаного правочину недійсним може бути ефективним способом захисту цивільних прав лише в разі, якщо вона поєднується з позовною вимогою про застосування наслідків недійсності правочину, зокрема, про стягнення коштів на користь позивача, витребування майна з володіння відповідача.

Окреме заявлення позовної вимоги про визнання виконаного/частково виконаного договору недійсним без вимоги про застосування наслідків його недійсності не є ефективним способом захисту, бо не призводить до поновлення майнових прав позивача»

п.31 постанови ОП КГС ВС від 26.05.2023 у справі № 905/77/21

«Якщо маєш право просити більше, то прохання лише частини належного не може задовольнити»

Приклад 4 (продовження)

Таке “опікування” інтересами позивача створює парадоксальну ситуацію:

відмова у задоволенні позовної вимоги про недійсність договору з мотивів неефективності (без майнової реституційної) **несумісна з принципом процесуальної економії**, оскільки не усуває необхідності повторного звернення до суду вже з “ефективними” вимогами (а на справді - доповненою похідною вимогою);

однак, таке повторне звернення не може привести до відновлення прав позивача, оскільки наявність чинного рішення за результатами первісного звернення про відмову у задоволенні вимоги про недійсність через співпадіння за цією вимогою за предметом, підставами і сторонами позову **за змістом приписів п.2 ч.1 ст.175 та п.3 ч.1 ст.231 ГПК процесуально унеможлиблює задоволення вимоги нового-повторного про недійсність договору (навіть, якщо є порушення права), тоді як без задоволення вимоги про недійсність згідно ст.ст.215, 216 ЦК неможливо задовольнити і похідну вимогу про реституцію**

Чи відповідає уявленню “стороннього спостерігача” про справедливість підхід, що втілює правило “Якщо попросив менше, ніж маєш на думку суду, то не отримаєш взагалі нічого”?

Приклад 5

Спостерігається певна **«переоцінка»** ефективності автономного та універсального застосування віндикації як самодостатнього способу вирішення усіх питань із власністю позивача у речових відносинах щодо нерухомого майна

справа про відновлення права власності на земельну ділянку, яку було об'єднано з іншою із створенням нового об'єкту права у розумінні ст.79-1 ЗК до моменту виконання судового рішення про віндикацію спірної земельної ділянки із власним первісним кадастровим номером.

п.п. 136-149 постанови ВП ВС від 03.09.2025 у справі №911/906/23

«віндикація може бути застосованою **винятково одночасно** з позовом про припинення речових прав на новостворену земельну ділянку та зобов'язання скасувати її державну реєстрацію, супроводжувати його в одному позові, але аж ніяк не заміняти собою цей позов чи передувати йому»

«припинення права власності на новостворену земельну ділянку зі скасуванням її державної реєстрації задля того, щоб зробити можливим віндикацію спірного майна, не є не самостійними способами захисту порушених прав, а слугують меті реалізації основного способу захисту, яким є витребування, а тому вони **не можуть бути застосовані окремо від віндикаційного позову у подібних правовідносинах»**

Приклад 5 (продовження)

справа про витребування майна у кінцевого (у ланцюгу відчуження за послідовними правочинами) набувача

п.п.10.72-10.78 постанови ВП ВС від 04.03.2026 у справі №922/5241/21

необхідність визнання недійсним першого договору з відчуження власником свого майна задля можливості подальшого висування вимог про віндикацію цього майна у останнього набувача (за наявністю передбачених ст.ст.387, 388 ЦК для цього підстав).

Припинення «ігнорування» існування першого договору як належної у розумінні ст.ст.11, 328, 509 ЦК підстави для втрати власником свого майна, яка мала б унеможливлювати подальший захист такого вже відсутнього через втрату права, «розв'язало» давно назрілі проблеми у правозастосуванні віндикаційного способу захисту:

за змістом ст.ст.204, 215 ЦК **презумпцію правомірності оспорюваного правочину може бути спростовано виключно у спосіб визнання його недійсним судом**, тоді як згідно ст.203 ЦК воля і волевиявлення є складовими умовами чинності угоди, без спростування наявності яких у власника неможливо виконати умову застосовності віндикації - вибуття майна поза волею цього власника

різниця у строках позовної давності для віндикації (3 роки) та оспорювання приватизаційного договору купівлі-продажу з первісного відчуження державного чи комунального об'єкта малої приватизації (3 місяці) - в умовах попереднього підходу про універсальність і самодостатність віндикації створювало парадоксальну ситуацію - первісний покупець мав легітимні підстави стати «захищеним» від повернення майна після спливу 3 місяців з моменту укладання приватизаційного договору через сплив позовної давності (ст.267 ЦК) щодо оспорювання цього договору, але подальше відчуження ним цього майна «відновлювало» ризики його витребування упродовж 3 років для нового набувача

Пропозиції

З метою підвищення прогнозованості правозастосування для сторін пропоную обдумати відмову від "нав'язування" судом позивачеві власного уявлення про "ефективність" обраного належного способу судового захисту та імplementувати у судову практику підхід, який ґрунтується на таких тезах:

- 1 *Право на судовий захист, яке здійснюється позивачем на власний розсуд, забезпечується судом через застосування за наявності підстав обраного позивачем способу судового захисту*
- 2 *Спосіб судового захисту як втілення права на судовий захист має два аспекти: об'єктивний та суб'єктивний*
- 3 *Об'єктивний аспект характеризується категорією «належність» і включає у себе дві складові – визначеність відповідного способу у праві (законі чи договорі) та доведеність передбачених підстав його застосування (виконання умов «гіпотези» норми)*
- 4 *Суб'єктивний аспект характеризується категорією «ефективність» і її визначає для себе позивач обранням відповідного способу (способів) серед передбачених належних, орієнтуючись на мету – якомога повне відновлення стану, що існував до порушення, або, у разі неможливості такого відновлення – компенсація*
- 5 *Суд оцінює і враховує з точки зору можливості задоволення і відмови у задоволенні позову тільки аспект «належності», а «ефективність» залишається у сфері диспозитивності і відповідальності самого позивача*
- 6 *Встановлені на етапі вирішення спору або з'ясовані на стадії примусового виконання судового рішення, яке захищає право, що вимагає відображення у відповідних державних реєстрах, складнощі в реалізації через ймовірні розбіжності у формулюваннях способу судового захисту за ЦК (чи ЗК, тощо) і нормативним актом, який визначає функціонування відповідного реєстру, вирішувати у порядку ч.3 ст.331 ГПК*